

Ψηφίδες. Μελέτες Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Τέχνης. Στη Μνήμη της Στέλλας Παπαδάκη-Oekland, επιστημονική επιμέλεια: Όλγα Γκράτζιου – Χρήστος Λούκος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης – Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2009, σ. 323-334.

Χρήστος Λούκος

Κέα: από την ταξινόμηση του Δημοτικού Αρχείου σε πρώτες υποθέσεις για μια νέα ιστορία του νησιού

Α'. Η ταξινόμηση

Σε τρεις καλοκαιρινές αποστολές, τον Αύγουστο του 2000-2002, δέκα περίπου φοιτητές του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία» του Τμήματος Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με επικεφαλής τον συντάκτη αυτού του κειμένου κατέγραψαν και ταξινόμησαν το Αρχείο του Δήμου της Κέας (Τζιας), καθώς και άλλο σχετικό με το νησί αρχειακό υλικό. Η όλη εργασία προετοιμάστηκε με προηγούμενη επιτόπια εκτίμηση του όγκου του υλικού και της φύσης του. Ρυθμίστηκαν επίσης με την τότε Δήμαρχο οι όροι παραμονής της ταξινομικής ομάδας: δωρεάν φαγητό και στέγη. Αξιοποιήθηκε η ταξινομική πείρα που διέθεταν τα περισσότερα μέλη της ομάδας από παρόμοια εργασία τους στα αρχεία της Σύρου, καθώς και ο τρόπος που είχε ταξινομηθεί το Δημοτικό Αρχείο της Ερμούπολης.

Το περισσότερο υλικό βρισκόταν στο υπόγειο του Δημαρχείου. Ύστερα από επίμονες ζητήσεις μας, εντοπίστηκε και άλλο, παλαιότερο χρονικά, που βρισκόταν σε μικρή παρακείμενη αποθήκη καταχωνιασμένο και διαβρωμένο κάτω από σωλήνες και άλλα είδη που χρησιμοποιούνταν για το αποχετευτικό δίκτυο του νησιού. Μεταφέρθηκε, με ηρωική προσπάθεια των φοιτητών, και το υλικό αυτό στο υπόγειο του Δημαρχείου. Τα ακόμη παλαιότερα έγγραφα, κυρίως του 19ου αιώνα, δεν εντοπίστηκαν τελικά: θα πρέπει να έχουν απολεσθεί οριστικά.

Η καταγραφή έγινε κατά φάκελο και για κάθε έναν συντάχθηκε δελτίο στο οποίο αναλυόταν το περιεχόμενό του. Με τον ίδιο τρόπο καταγράφηκαν και τα κατάστιχα του αρχείου και τα ποικίλα έντυπα που βρέθηκαν μαζί με το αρχειακό υλικό. Οι φάκελοι, πολλοί από αυτούς ογκώδεις, έφθασαν τελικά τους 808. Καταγράφηκαν, επίσης, 160 έντυπα που βρέθηκαν μαζί με τα έγγραφα και κατάστιχα στο υπόγειο. Χάρης στην αγορά από τον Δήμο ειδικών χάρτινων κουτιών, οι καταγραφέντες φάκελοι τοποθετήθηκαν μέσα σ' αυτά με τη σειρά τους, ώστε να είναι εύκολη η αναζήτησή τους και, κυρίως, δυνατή κάποια προστασία τους από την υγρασία, μέχρις ότου το αρχειακό υλικό να μεταφερθεί σε κατάλληλο χώρο. Ένας τέτοιος προσωρινός χώρος, σε ένα παλαιό σχολείο, βρέθηκε ήδη.

Καταγράφηκαν στη συνέχεια και ταξινομήθηκαν τα έγγραφα και κυρίως τα κατάστιχα που βρίσκονται στο κτίριο του Δημαρχείου. Πρόκειται κυρίως για τα ληξιαρχικά βιβλία του Δήμου Κέας (1859 κ. εξής) και της κοινότητας Κορησίας (1926-1990), κατάστιχα και έγγραφα του Δημοτολογίου και τα πρακτικά και ψηφίσματα του Δημοτικού και Κοινοτικού Συμβουλίου Κέας (1871-1990). Καταλογογραφήθηκε, επίσης, η βιβλιοθήκη με τα παλαιά έντυπα (100 περίπου).

Επιπλέον αναζητήθηκε και καταγράφηκε ιστορικό υλικό σε άλλους χώρους. Μαγνητοφωνήθηκαν, επίσης, συνεντεύξεις προσώπων που γνώριζαν την ιστορία του νησιού, γιατί είχαν δράσει τα ίδια ή είχαν να μαρτυρήσουν για άτομα και καταστάσεις.

Τέλος, μετά από κοπιώδη και επίπονη προσπάθεια, έγινε μια πρώτη καταγραφή του παλαιού αρχείου του Υποθηκοφυλακείου, το οποίο ήταν στοιβαγμένο σε μπαούλα στην αποθήκη του σύγχρονου Υποθηκοφυλακείου. Προέκυψαν 86 ογκώδεις φάκελοι με ποικίλα έγγραφα και κατάστιχα, και 304 φάκελοι με πρωτότυπα συμβολαιογραφικά έγγραφα της περιόδου 1840-1885. Το σημαντικό αυτό υλικό τοποθετήθηκε στα ίδια χάρτινα κουτιά που χρησιμοποιήθηκαν και για τη φύλαξη των εγγράφων και καταστίχων του Δήμου. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονισθεί ότι θα κινδυνεύσουν άμεσα αν δεν βρεθεί κατάλληλος χώρος για τη φύλαξή τους. Θα ήταν οδυνηρό η προσπάθεια που καταβάλαμε για τη διάσωσή τους να υπονομευθεί από την υγρασία και τη δράση των τρωκτικών, τα οποία αντιμετωπίσαμε και εμείς.

Θα μπορούσα να πω πολλά για το πώς κατανάλωνε τον ελεύθερο χρόνο η ταξινομική ομάδα. Δίνω έμφαση σ' αυτόν τον ελεύθερο χρόνο γιατί, αν είναι ευχάριστος, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για εργασία που δεν έχει καταναγκαστικό αλλά δημιουργικό χαρακτήρα. Μένοντας στο υψηλότερο μέρος της Χώρας, με καταπληκτική θέα, τρώγοντας και πίνοντας όλοι μαζί (οι παστιτσάδες με κόκκορα δύσκολα θα ξεχαστούν) και αξιολογώντας δημοτικό όχημα για να επισκεφθούμε παραλίες του νησιού, όλα αυτά και άλλα πολλά έδεσαν την ομάδα και την έκαναν πιο αποτελεσματική. Εργαζόμασταν μόνο το πρωί, και κάποια απογεύματα, προς το δειλινό, μαζεύομασταν στα μπαλκόνια του ξενώνα για να συζητήσουμε για τη δουλειά μας και για το τί σήμαιναν για μας, τους ιστορικούς, τα τεκμήρια που ταξινομούσαμε.

Οι Τζιώτες, από τη Δήμαρχο, τους συνεργάτες της, ως τους μαγαζάτορες και τους πληροφορητές μας, δημιούργησαν ένα φιλικό περιβάλλον που μας συγκίνησε. Τους ευχαριστούμε και από εδώ. Δεν μπορώ φυσικά να παραλείψω και τις βραδιές που περάσαμε συμποσιαζόμενοι και ευωχούμενοι σε ένα πραγματικά τζιώτικο σπίτι κάτω από τη φιλόξενη φροντίδα του Νικόλα Φαράκλα και της Ράνιας Κλουτσινιώτη.

Με τα όσα εντοπίσαμε, καταγράψαμε και ταξινομήσαμε, ένα σημαντικό τμήμα τεκμηρίων για την Κέα του 19ου και κυρίως του 20ού αιώνα είναι πλέον συγκεντρωμένο. Ακολούθησε, στο πλαίσιο του προγράμματος «Η πόλη στους νεότερους χρόνους» του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας στο Ρέθυμνο, η σύνταξη του ηλεκτρονικού καταλόγου των περιεχομένων του αρχείου. Έτσι το ιστορικό υλικό είναι στη διάθεση των ερευνητών και κάθε ενδιαφερομέ-



Εικόνα 1. Άποψη της Χώρας. (Ράνια Κλουτσινιώτη – Νικόλας Φαράκλας, «Παραδοσιακή κατοίκηση και αρχιτεκτονική», *Η Καθημερινή – Επτά ημέρες*, «Η νήσος Κέα», 8 Ιουλίου 2001, σ. 12-13).



Εικόνα 2. Το κτίριο της Δημαρχίας. (Κλουτσινιώτη – Φαράκλας, *ό.π.*, σ. 13).

νου. Συγχρόνως, μηχανογραφήθηκαν κάποια τεκμήρια που θεωρήθηκαν βασικά για οποιαδήποτε περαιτέρω έρευνα: πρόκειται για τα δημοτολόγια του 1852 και του 1901 των γηγενών κατοίκων και το δημοτολόγιο των Μικρασιατών προσφύγων, για εκλογικούς καταλόγους, καθώς και άλλες πηγές που αποτελούν σειρά. Ο ηλεκτρονικός κατάλογος και οι μηχανογραφήσεις των παραπάνω τεκμηρίων πραγματοποιήθηκαν με χρηματοδότηση του Δήμου Κέας: ο νέος Δήμαρχος επέδειξε την ίδια ευαισθησία για την ιστορία του νησιού.

Β'. Ιστορική αξιοποίηση

Μια γενική διαπίστωση για το περιεχόμενο του Δημοτικού Αρχείου Κέας που ταξινομήσαμε: Συναντάται η αναμενόμενη ποικιλία που έχει ένα δημοτικό αρχείο: αποφάσεις της δημοτικής αρχής, αλληλογραφία ποικίλης φύσεως για όλα σχεδόν τα μεγάλα και μικρά της καθημερινής ζωής, αιτήσεις των δημοτών, ποικίλα δημογραφικά στοιχεία, συχνές πληροφορίες για την οικονομία του νησιού, δημοτικά έργα, οδηγίες της εποπτεύουσας αρχής, κ.λπ. Τα στοιχεία αυτά με τον πλούτο τους διευρύνουν ουσιαστικά τις γνώσεις μας για την Κέα και είναι βέβαιο ότι θα αποτελέσουν έναυσμα για συνθετικές μελέτες. Μια πρώτη τέτοια σύνθεση επιχείρησε ο Γιώργος Γάσιος, σε ένα σεμινάριο στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία». Θέμα της εργασίας του: «Προσέγγιση σε μια Νησιωτική Κοινότητα. Κέα 1900-1945», Ρέθυμνο 2002. Ο Γάσιος, που ήταν μέλος της ταξινομικής ομάδας, αξιοποίησε στοιχεία που προέκυψαν από την ηλεκτρονική επεξεργασία των εκλογικών καταλόγων του Δήμου Κέας των ετών 1902, 1910, 1928 και 1946. Ομαδοποίησε τα επαγγέλματα

του καθενός καταλόγου και επιχείρησε να συναγάγει κάποιες υποθέσεις για τον κοινωνικό σχηματισμό. Μεταξύ των άλλων, επισήμανε την αυξομείωση στην παρουσία των «εργατών» και «εργατικών», τη δεσπόζουσα παρουσία του αγροτικού τομέα, τη σταδιακή εξάλειψη από το νησί των ισχυρών οικογενειών (π.χ. των Παγκάλων).¹ Θα ήθελα να προσθέσω και μια εργασία που ένας προπτυχιακός φοιτητής μας συνέταξε στο πλαίσιο σεμιναρίου του Τομέα Ιστορίας Νεότερων Χρόνων.²

Θα επιχειρήσω κι εγώ μια πρόταση για τη μελέτη της Κέας με αφετηρία και κύρια πηγή το υλικό που ταξινομήθηκε.

Πρώτα ο μακρύς χρόνος της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, δηλαδή η σταθερότητα του αγροτικού κόσμου: παραγωγή των ίδιων προϊόντων, κυρίως κριθαριού, εκμετάλλευση της μεγάλης παρουσίας βελανιδιών για την κτηνοτροφία και εξαγωγή σημαντικής ποσότητας προς χρήση στη βυρσοδεψία, εμμονή στην αυτάρκεια. Το αρχείο επιτρέπει να παρακολουθήσουμε σε διάφορες χρονικές στιγμές τους παραγωγούς, την παραγωγή, τις καλλιεργούμενες εκτάσεις, τα χρησιμοποιούμενα ζώα κ.λπ. Μερικές χαρακτηριστικές πηγές: φορολογικοί κατάλογοι προϊόντων γης και διαιτωμένων ζώων· ευρετήριο κατόχων ζώων και βελανιδιών, κριθής, αμυγδαλών· απογραφή κτηνών/πιστοποιητικά κυριότητας κτηνών· απογραφή κατοίκων.

Μια άλλη σταθερά που αναδεικνύεται επαρκώς από τα τεκμήρια του αρχείου είναι ο πληθυσμός: δημογραφικές αυξομειώσεις, οικογενειακή κατάσταση, ληξιαρχικά. Ο εντοπισμός και παλαιών δημοτολογίων μάς επιτρέπει στην περίπτωση αυτή να καλύψουμε και το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στο αμετάβλητο του αγροτικού κόσμου συναντάμε εδώ μια πρώτη ρήξη με τη σταδιακή αύξηση της μετανάστευσης, κυρίως προς την περιοχή της πρωτεύουσας. Αυτή η διαρροή του πληθυσμού φαίνεται εύλογα και στους εκλογικούς καταλόγους, για τους οποίους διαθέτουμε μια ικανοποιητική σειρά. Οι κατάλογοι αυτοί και άλλα τεκμήρια (π.χ. κατάλογοι προσωπικής εργασίας όπου προσδιορίζεται η οικονομική επιφάνεια κάθε δημότη) επιτρέπουν με βάση το επάγγελμα και άλλα στοιχεία να επιχειρήσουμε κάποιο προσδιορισμό της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Μερικά παραδείγματα:

Η εικόνα μιας στατικής αγροτικής κοινωνίας που μας περιέγραψε ο Α. Μηλιαράκης³ κλονίζεται κάπως, όταν από την επεξεργασία του εκλο-

1 Στον εκλογικό κατάλογο του 1902 το επώνυμο Πάγκαλος έχουν 102 εκλογείς, το 1910 δέκα, το 1928 τέσσερις και το 1946 κανένας (Γάσιας, σ. 27).

2 Χαρίλαος Σακέλλιος, «Μελέτη της κοινωνίας της Κέας μέσα από τον εκλογικό κατάλογο ανδρών του 1963», Ρέθυμνο 2005.

3 Α. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλαδικών Νήσων*, Αθήνα 1880. Βλ. σ. 184-263 για την Κέα. Στη σ. 232 αναφέρει: «Η γη σήμερα της Κέως είνε κατατεμμένη εις μικράς ιδιοκτησίας· διά τούτο δεν βλέπει τις σήμερα ενταύθα ουδεμίαν επιχείρησιν προς πρόοδον και ανάπτυξιν γεωργικήν ή εμπορικήν ή ναυτιλιακήν· επικρατεί δε προ χρόνων η τοιαύτη κατάσταση· η δ' έλλειψις αυτή και η αδυναμία προς βελτίωσιν κλάδου τινός του κοινωνικού βίου της νήσου καθιέρωσε παθητικήν τινά αυτάρκειαν, ώστε οι γεωργοί αρκούνται μόνον εις τα εκ της βαλάνου, του οίνου, της κριθής και των ζώων αποφερόμενα κέρδη. Πάσα η νήσος είναι κεκαλλιεργημένη, αλλ' η καλλιέργεια αυτή είνε έργον πολλών εκατο-

γικού καταλόγου του 1879 φαίνεται ότι η «ενεστώσα διαμονή», τουλάχιστον του ενός τρίτου των 1484 εκλογέων ήταν εκτός Κέας: Αθήνα (248), Σύρος (38), Λαύριο (32), Κωνσταντινούπολη (44), κ.λπ. Πολλοί από αυτούς ενδεχομένως θα επέστρεφαν, προσωρινά ή μόνιμα, στη γενέτειρα μεταφέροντας εμπειρίες και ευαισθησίες από τους άλλους χώρους που βρέθηκαν. Σε ποιο βαθμό οι συνειδητοποιήσεις αυτές των μετακινηθέντων επηρέασαν και τους ντόπιους μένει να αποδειχθεί από μια συστηματικότερη έρευνα. Από τον πίνακα που ακολουθεί, φαίνονται τα εξασκούμενα επαγγέλματα των περισσότερων αρρένων δημοτών της Κέας, εκλογέων το 1879, που διέμεναν εντός ή εκτός Κέας.

Μια πρώτη ανάγνωση αυτών των επαγγελματών επιβεβαιώνει τον κυρίαρχο αγροτικό χαρακτήρα του νησιού (522 γεωργοί, 112 κτηματίες, 25 μυλωνάδες, έναντι 16 εμπόρων και 20 μεταπρατών). Η μνεία 13 πλοιάρχων και 24 ναυτών/ναυτικών με διαμονή την Κέα υποδηλώνει κάποιο άνοιγμα στη θάλασσα. Είναι χαρακτηριστικά τα επαγγέλματα που κυρίως ασκούν οι Τζιιώτες εκτός Κέας: γεωργοί, εργάτες, ξυλουργοί, παπουτσήδες, υπάλληλοι, υπηρέτες, ψωμάδες. Τα επαγγέλματα μας επιτρέπουν μια πρώτη κοινωνική κατηγοριοποίηση. Διαθέτουμε, ωστόσο, στο δημοτικό αρχείο της Κέας και άλλες μαρτυρίες που μας βοηθούν να επιχειρήσουμε ασφαλέστερα κάποιες προσεγγίσεις για την ιεραρχία του πλούτου. Κατά το άρθρο 17 του περί οδοποιίας ΣΞΓ΄ νόμου του 1867, οι υπόχρεοι σε προσωπική εργασία άντρες ενός δήμου κατατάσσονταν, σύμφωνα με την οικονομική τους επιφάνεια προφανώς, σε τέσσερις τάξεις: Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄. Οι ανήκοντες στην καθεμία όφειλαν να εργαστούν αντίστοιχα 8, 4, 3 και 2 ημερομίσθια. Στον χειρόγραφο «Κατάλογο των εις προσωπικήν εργασίαν υποκειμένων δημοτών του Δήμου Κείων της επαρχίας Κέας», του 1878,⁴ καταχωρίζονται 1465 πρόσωπα που όφειλαν να προσφέρουν 3212 ημερομίσθια. Από αυτούς στην κατηγορία Α΄ κατατάσσονται 5 (τέσσερις κτηματίες και ένας ιατρός), στη Β΄ 62, στη Γ΄ 176 και στη Δ΄ 1222. Σημειώνονται επίσης και 70 περίπου άτομα ως ακτήμονες ή ως γέροντες/πάσχοντες και ακτήμονες.⁵ Η διαστρωμάτωση αυτή προκύπτει από εκτιμήσεις ατόμων που γνώριζαν καλά την οικονομική επιφάνεια των μελών της τότε κοινωνίας και ελλείψει άλλων μαρτυριών, π.χ. φορολογικών καταλόγων, μπορεί να αποτελέσει ασφαλή αφετηρία για μια πρώτη εκτίμηση κάποιων κοινωνικών διαφοροποιήσεων.

νταετηρίδων. Εις ευάριθμα μόνον μέρη παρετήρησα γεωργούς εργαζομένους προς βελτίωσιν κτημάτων, εις μικράς δενδροφυτείας ή λαχανοφυτείας, εις παραγωγίην ζώων. Οι πλείστοι καταβάλλουσι μόνον κεφάλαια εργασίας, αναμένοντες εκ των δυνάμεων της γης την διατροφήν αυτών. Μη νομίσης δε, τούτο αναγινώσκων, ότι οι Κείοι πένονται, τουναντίον ζώσι κατά το μάλλον ή ήττον καλώς και άνευ στερήσεων· ως εκ της επικρατούσης όμως καλλιέργειας, δεν πορίζονται κεφάλαια ώστε να υπολείπεται αυτοίς μέγα αποταμίευμα προς αδιάκοπον βελτίωσιν και ανάπτυξιν».

4 Δημοτικό Αρχείο Κέας (ΔΑΚ), φάκ. 356.

5 Το 1941 σε ένα κατάλογο 455 «υποχρέων εις 15θήμερον προσωπικήν εργασίαν διά την αεράμυναν της Κοινότητας Κέας», που υπογράφει ο πρόεδρος της κοινότητας, προκύπτει η εξής ταξινόμηση από τη στήλη «οικονομική κατάσταση»: πλούσιος: 23, εύπορος: 266, άπορος: 165, εστρατεύθη: 1. Βλ. ΔΑΚ 601 (1).

Επαγγέλματα των εκλογέων του Δήμου Κέας που το 1879 διέμεναν στην Κέα,
Αθήνα, Κων/πολη, Σύρο και Λαύριο⁶

Επαγγέλματα ⁷	Κέα (961)	Αθήνα (248)	Κων/πολη (44)	Σύρος (38)	Λαύριο (32)
Αγωγείς	13	1	-	-	-
Αγωγιάτης	8	-	-	-	-
Άεργος	-	1	-	-	-
Αλιεύς	2	-	-	-	1
Αλπανής	-	1	-	-	-
Αμαξοποιός	-	1	-	-	-
Άνευ έργου	6	1	-	-	-
Ανθρακεύς	1	1	-	-	-
Ανθυπολοχαγός	-	1	-	-	-
Αξιωματικός	-	2	-	-	-
Αρτοποιός	2	3	-	-	-
Ασβεστατζής	1	-	-	-	-
Βαγενάς	1	-	-	-	-
Βαρελοποιός	1	-	1	1	-
Βαφεύς	5	-	-	-	-
Βιβλιοδέτης	-	-	1	-	-
Βυρσοδέψης	-	-	-	3	-
Γεωργός	522	34	1	-	1
Δεκανεύς	-	1	-	-	-
Δήμαρχος	1	-	-	-	-
Διδάσκαλος	2	2	-	-	-
Δικαστής	-	1	-	-	-
Δικαστικός κλητήρ	2	-	-	-	-
Δικηγόρος	2	3	3	2	-
Δικολάβος	2	-	-	-	-
Εισπράκτωρ	2	-	-	-	-
Ελληνοδιδάσκαλος	-	-	1	-	-
Έμπορος	16	3	3	3	1
Επιστάτης	1	1	-	-	1
Εργάτης	15	19	-	1	6
Έφεδρος	1	19	-	-	-
Ζαχαροπλάστης	-	1	-	1	-
Ηθοποιός	-	-	-	1	-
Ιατρός	-	2	-	-	-
Ιεροσπουδαστής	1	-	-	-	-
Ίλαρχος	-	1	-	-	-
Καθηγητής	-	1	-	-	-

6 Εκλογικός κατάλογος του Δήμου Κέας του έτους 1879, έντυπο, χωρίς τόπο και χρόνο έκδοσης.

7 Κρατώ όλα τα σημειούμενα επαγγέλματα γιατί ακόμη και αυτά που φαίνονται ότι παραπέμπουν σε ταυτόσημες δραστηριότητες (π.χ. αλιεύς-ψαράς) ίσως σήμαιναν κάποιες διαφοροποιήσεις. Δεν ενοποιώ επίσης όσους υπηρετούν, με διάφορο βαθμό, στο στρατό. Ενδεικτικά αναφέρω που αλλού, εκτός Κέας, βρίσκονταν δημότες της το 1879: Αγγλία (2), Αμερική (1), Ρωσία (3), Αυστρία (1), Γένοβα (1), Βλαχία (4), Ιάσιο (4), Κάιρο (1), Αλεξάνδρεια (5), Αργυρόκαστρο (1), Προύσσα (1), Βάρνα (1), «εξωτερικό» (2), Πειραιάς (13), Μάκρη (4), Χαλκίδα (6), Αταλάντη (1), Κύθνος (1), Σίφνος (1), Πάρος (2), Τήνος (2), Μυτιλήνη (1), Σάμος (1), Πύργος (1), Αττική (1). Τρεις με διαμονή τη Σύρο εργαζόνταν στις φυλακές της Σύρου, ενώ για 38 σημειώνεται η ένδειξη «άγνωστος». Οι δύο τυφλοί και ο κωφάλαλος δηλώνονται έτσι στη στήλη του επαγγέλματος.

Επαγγέλματα	Κέα (961)	Αθήνα (248)	Κων/πολη (44)	Σύρος (38)	Λαύριο (32)
Καπνοκόπτης	-	1	-	-	-
Καπνοπώλης	1	2	2	-	-
Καρεκλάς	1	-	-	-	-
Καφετζής	9	3	-	-	2
Καφεπώλης	2	-	-	-	1
Κεραμεύς	2	-	-	-	-
Κηπουρός	7	4	-	-	-
Κλητήρ	1	2	-	-	-
Κουρεύς	2	1	-	-	-
Κρεοπώλης	13	1	-	2	3
Κτηματίας	112	4	-	-	-
Κτίστης	11	4	-	-	-
Κωφάλαος	1	-	-	-	-
Λοχαγός	-	1	-	-	-
Λοχίας	-	1	-	-	-
Μάγειρος	1	1	-	1	1
Μαθητής	-	1	-	-	-
Μακαρονάς	-	-	-	1	-
Μαρμαράς	-	-	-	1	1
Μαραγκός	-	2	-	-	-
Μελοποιός	1	-	-	-	-
Μεσίτης	-	-	-	1	-
Μεταπράτης	20	-	2	2	1
Μουσικός	8	-	-	-	1
Μυλωνάς	25	3	-	-	-
Ναύτης	17	2	1	-	1
Ναυτικός	7	-	-	-	-
Ξενοδόχος	-	1	1	-	-
Ξυλοσχίστης	-	1	-	-	-
Ξυλουργός	10	7	4	2	-
Οινοπώλης	4	2	1	1	-
Παντοπώλης	2	-	-	-	-
Παπλωματάς	1	-	-	1	-
Παπουτσής	16	15	3	2	-
Πλοίαρχος	13	-	-	-	-
Ποιμήν	13	-	-	-	-
Ρακοπώλης	1	-	-	-	-
Ράπτης	5	4	4	-	3
Σαμαρτζής	2	-	-	-	-
Σανδαλοποιός	9	3	2	-	-
Σιδηρουργός	2	1	-	-	-
Σκιτζής	1	-	-	-	-
Στρατιώτης	2	34	-	-	-
Σουβατζής	2	-	-	-	-
Συμβολαιογράφος	1	-	-	-	-
Συνταξιούχος	-	3	-	-	-
Σχολάρχης	1	-	-	-	-
Ταγματάρχης	-	1	-	-	-
Ταχυδ. Επιστάτης	1	-	-	-	-
Τελειόφοιτος	-	1	-	-	-
Τελωνοφύλαξ	-	-	-	1	-
Τυπογράφος	-	-	-	1	-
Τυφλός	2	-	-	-	-
Υπάλληλος	7	11	1	4	1



Εικόνα 3. Το ατμόπλοιο «Trevarack» ξεφορτώνει κάρβουνο στο συγκρότημα της Κόκκας, για λογαριασμό της Zea Coaling Company. (*The Zea Coaling Company. Agelasto Sfezzo & Co, Managers and Proprietors, Λονδίνο χ.χ., σ. 15*).



Εικόνα 4. Η ανθρακαποθήκη της Κόκκας και οι φορηγίδες που μετέφεραν το κάρβουνο από τα φορηγά στη στεριά και από την αποθήκη στα ατμόπλοια. (*The Zea Coaling Company, ό.π., σ. 37*).

Επαγγέλματα	Κέα (961)	Αθήνα (248)	Κων/πολη (44)	Σύρος (38)	Λαύριο (32)
Υπηρέτης	7	15	13	5	3
Υπολοχαγός	-	2	-	-	-
Υποστράτηγος	-	1	-	-	-
Υπενωματάρχης	1	-	-	-	-
Φανοποιός	2	1	-	-	3
Φοιτητής	-	3	-	-	-
Χαλκεύς	2	2	-	-	-
Χρωματοποιός	1	-	-	-	-
Ψαράς	2	-	-	-	-
Ψωμάς	3	7	-	1	1

Τρεις προκλήσεις, κυρίως κατά την προ του 1940 περίοδο, φαίνεται ότι δημιούργησαν τις προϋποθέσεις νέων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Κατ' αρχήν η εγκατάσταση, από τα τέλη του 19ου αιώνα, από ελληνική εφοπλιστική εταιρεία του Λονδίνου σταθμού ανθράκευσης πλοίων στο λιμάνι της Κορησίας πρόκειται για το συγκρότημα της Κόκκας. Ο σταθμός, που εφοδίαζε κυρίως πλοία που κατευθύνονταν προς τα Δαρδανέλλια, πρόσφερε κάποια περιστασιακή εργασία στον αγροτικό πληθυσμό του νησιού.⁸ Ανέδειξε, συγχρόνως, το μέχρι τότε παραμελημένο από την πρωτεύουσα, τη Χώρα, λιμάνι, που άρχισε πλέον να αποτελεί ελκυστικό χώρο εγκατάστασης με τις ευκαιρίες εργασίας και εμπορικών δραστηριοτήτων που πρόσφερε.

Κυρίως στο λιμάνι και τη γύρω περιοχή θα εγκατασταθούν και όσοι Μικρασιάτες πρόσφυγες θα καταφύγουν στην Κέα.⁹ Αρκετοί από αυτούς θα παραμείνουν στο νησί. Το 1928-1930 θα κτιστεί και μικρός προσφυγικός συνοικισμός.¹⁰ Θα αυξηθεί έτσι ο αριθμός των ναυτικών και των εργατών ή εργατικών που σημειώνονται στις διάφορες καταγραφές επαγγελματιών.¹¹ Οι πρόσφυγες επιπλέον θα επιδοθούν σε νέες καλλιέργειες, κυρίως του καπνού, και θα αποτελέσουν τμήμα του εργατικού δυναμικού του εργοστασίου εμαγιέ, το οποίο, ως τρίτη πρόκληση, θα διαταράξει με τον όγκο του, τα φουγάρα του και τις μηχανές του το αγροτικό τοπίο του νησιού.

Το εργοστάσιο, με μεταχειρισμένες μηχανές από πτωχευμένο εργοστάσιο της Αυστρίας και Τσέχους τεχνικούς, ιδρύθηκε το 1927, εξακόσια περίπου μέτρα από το λιμάνι της Κορησίας. Η πλειοψηφία των μετόχων

8 Βάσω Θεοδώρου, *Το εργοστάσιο εμαγιέ στην Κέα (1927-1957)*, Βουρκαριανή 1994, σ. 13. Συνήθως αναφέρεται ότι οι γαιανθρακαποθήκες ανήκαν στην εφοπλιστική εταιρεία «Μίχαλος-Μιχαληνός» του Λονδίνου. Πβλ. το φυλλάδιο: *The Zea Coaling Company. Agelasto, Sfezzo & Co., Managers and Proprietors*, Λονδίνο χ.χ. Στο πρώτο δημοτολόγιο των κατοίκων της Κέας, που καταρτίστηκε το 1852, ως εργάτες/εργατικοί δηλώνονται 30. Στο αμέσως μεταγενέστερο δημοτολόγιο, του 1901, φθάνουν τους 170. Από αυτούς οι μισοί σχεδόν ζουν εκτός Κέας, κυρίως στην Αθήνα.

9 Στο χωριστό δημοτολόγιο που καταρτίστηκε για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Κέα, καταχωρίζονται 782 άτομα.

10 Θεοδώρου, ό.π., σ. 14.

11 Ο Γ. Γάσιος, ό.π., σ. 22, επεξεργάστηκε και τρεις εκλογικούς καταλόγους (1925-1926, 1928 και 1945) της Κορησίας: εντόπισε διαφορετικές επαγγελματικές δραστηριότητες σε σύγκριση με αυτές των κατοίκων της Χώρας, κυρίως ναυτικούς.



Εικόνα 5. Το εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο της Εμαγιέ. (Βάσω Θεοδώρου, «Το εργοστάσιο της Εμαγιέ», *Η Καθημερινή - Επτά ημέρες*, «Η νήσος Κέα», 8 Ιουλίου 2001, σ. 19-20).



Εικόνα 6. Μακέτα από τα διακοσμητικά σχέδια της Εμαγιέ. (Βάσω Θεοδώρου, ό.π., σ. 20).

αποτελούνταν στην αρχή από ντόπιους κτηματίες και εμπόρους, με πρωτεργάτη τον μεγαλοκτηματία Ιωάννη Πατέστα Γλεούδη. Η πρώτη φάση λειτουργίας ήταν σύντομη: το 1931-1932 το εργοστάσιο παρέμεινε κλειστό. Με πρωτοβουλία του εμπόρου Αθ. Κώστα ανασυγκροτήθηκε το 1933 και διήνυσε τη δεύτερη και σημαντική φάση του. Με τα εσμαλτωμένα προϊόντα του, οικιακά σκεύη, ηλεκτρικές συσκευές και λοιπά αντικείμενα, κάλυψε ουσιαστικά κενά στην τότε διευρυνόμενη ελληνική αγορά. Όταν μάλιστα ανέλαβε να προμηθεύσει με κράνη τον ελληνικό στρατό κατά τη μεταξική περίοδο, έφθασε να απασχολεί 230-300 εργάτες, σε σύνολο κατοίκων για όλο το νησί περίπου 3.500. Με διακυμάνσεις η λειτουργία του εργοστασίου θα συνεχιστεί ως το 1957, οπότε πτώχευσε. Είχε στο μεταξύ αποτύχει προσπάθεια να χρηματοδοτηθεί από το σχέδιο Μάρσαλ. Το 1961 ο επιχειρηματίας Στ. Ρέστης επιχείρησε την επαναλειτουργία του. Ωστόσο, ο πρόωρος θάνατός του, το 1962, ματαίωσε τις αναπτειρωμένες ελπίδες των κατοίκων της Κέας για μια αντιμετώπιση της κρίσιμης μεταπολεμικής περιόδου. Αποτέλεσμα: γενικεύτηκε η φυγή προς την Αθήνα κυρίως και άλλες περιοχές της Αττικής.¹²

12 Πιο αναλυτικά για όλα αυτά βλ. όσα σημαντικά και τεκμηριωμένα αναφέρει η Θεοδώρου, ό.π., *passim*. Η μελέτη αυτή βασίστηκε στο διασωθέν αρχείο της «Ανωτάτου Ελληνικής Βιομηχανικής Εταιρείας Εμαγιέ & Μεταλλουργίας». Στον *Εμπορικό και Βιομηχανικό Οδηγό της Ελλάδος* του Ν. Ιγγλέση, 1935, δαφημίζονται τα παραγόμενα προϊόντα του εργοστασίου: «Κατασκευή απάντων των εσμαλτωμένων ειδών: οικιακής χρήσεως, φαρμακευτικών, υγιεινής, διαφημιστικών πινακίδων, πινακίδων οδών. Κατασκευή ειδών εξ αλουμινίου και κουταλοπηρουτών, σμάλτωσις παντοίων αντικειμένων, εκτέλεσις πάσης μεταλλουργικής εργασίας» (στο ίδιο, σ. 24).

Ο αγροτικός χαρακτήρας του κοινωνικού σχηματισμού φαίνεται ότι παρέμεινε κυρίαρχος, παρά τις προκλήσεις που ανέφερα, ιδιαίτερα αυτή του εργοστασίου. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον να δούμε ποιες αλλαγές, έστω και μικρές, επήλθαν και ποιες ήταν οι αντιστάσεις σ' αυτές. Το ταξινομημένο υλικό προσφέρεται για τέτοιες, πιο εκλεπτυσμένες προσεγγίσεις. Μία από τις ερωτήσεις που θα μπορούσαν να τεθούν θα αφορούσε τη διερεύνηση του κατά πόσον το εργοστάσιο ήταν για τους περισσότερους Τζιώτες μια συμπληρωματική μόνον απασχόληση κάποιων μελών της οικογένειας, που κατά βάση παρέμενε αγροτική, ή αποτέλεσε τον πυρήνα για τη δημιουργία μιας πραγματικής εργατικής μικροκοινωνίας, όπου μετείχαν ντόπιοι, πρόσφυγες και κάποιοι εργάτες και τεχνίτες από άλλες περιοχές ή ακόμη και ξένοι. Και ποιες ήταν οι επιπτώσεις αυτών των αλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις, την πολιτική συμπεριφορά και το πολιτισμικό επίπεδο. Έχει τονιστεί χαρακτηριστικά:

«Αν η συμβολή της οικονομικής λειτουργίας του εργοστασίου είναι εύκολο να ανιχνευτεί στην τοπική ιστορία, η εγγραφή τού πολιτισμικού στοιχείου στις συνειδήσεις των κατοίκων μένει να διερευνηθεί. Το ζητούμενο είναι αν η επαφή των αγροτών με τον κόσμο της βιομηχανικής εργασίας, τους ρυθμούς και τα πρότυπά της, επηρέασε την καθημερινή ζωή τους, τις στάσεις τους, τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο και για τους ίδιους. Αν οι καινοτομίες με τις οποίες ήλθαν σε επαφή, η συνδικαλιστική δράση, η εργασία των γυναικών μακριά από τα χωράφια ή το υπηρετικό επάγγελμα σηματοδότησε κάποιες αλλαγές στη νοοτροπία τους. Αν, τέλος, οι αναταραχές τα τελευταία χρόνια λειτουργίας του εργοστασίου και η δυναμική στάση του σωματείου των εργατών δημιούργησε κάποια ρήγματα στη συνοχή της κλειστής παραδοσιακής κοινωνίας».¹³

Όσον αφορά, πάντως, την εκλογική συμπεριφορά των Κείων στο Μεσοπόλεμο (εκλογές του 1928, 1932 και 1936), τα δύο αστικά κόμματα είναι ισοδύναμα και μηδενική η επιρροή των αγροτικών σχηματισμών και του ΚΚΕ.¹⁴

Ποικίλα έγγραφα του αρχείου δίνουν μια εικόνα τού πώς ένας μικρός δήμος ή κοινότητα έδρασε στο πλαίσιο που επέβαλε η κεντρική εξουσία, πώς η κοινωνία της Τζιας μετείχε στα πολιτικά δρώμενα (π.χ. εθνικές εκλογές), πώς βίωσε τις τραυματικές στιγμές του ελληνισμού (τους Βαλκανικούς πολέμους, τη Μικρασιατική εκστρατεία, την Κατοχή, τον Εμφύλιο, το κράτος της Δεξιάς, τη δικτατορία, τις αλλαγές της Μεταπολίτευσης). Στα τεκμήρια αυτά το ειδικό, το προσωπικό, διαπλέκεται με το γενικό, και ατομικές περιπτώσεις που διασώθηκαν αρχειακά επιτρέπουν υποθέσεις γενικευτικού χαρακτήρα.

Αναφέρω ενδεικτικά κάποιες ενέργειες ή στάσεις, πολιτικής κυρίως μορφής, που μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία για περαιτέρω διερευνήσεις:

13 Θεοδώρου, ό.π., σ. 36.

14 Γάσιας, ό.π., σ. 25-26.

- Ανέγερση ανδριάντα Ίωνα Δραγούμη (1924)
- Επίταξη οικιών για Μικρασιάτες πρόσφυγες
- Αίτηση καθηγητή Φιλολογίας να απαλειφθεί το όνομα του Ι. Μεταξά από τις πινακίδες κεντρικού δρόμου (4.8.1941)
- Συλλαλητήριο κατά των Δεκεμβριανών (25.12.1944) και αργότερα κατά του παιδομαζώματος
- Σχολική παράσταση μαθητών γυμνασιακού παραρτήματος προς συγκέντρωση χρημάτων υπέρ των συμμοριοπλήκτων Φλωρίνης (28.3.1949)
- Βεβαίωση μη συνεργασίας με τη χούντα των συνταγματαρχών (1988).

Πιστεύω ότι, επειδή η δημοτική αρχή, ιδιαίτερα στις μικρές κοινωνίες, διαπλέκεται, σε καθημερινό πολλές φορές επίπεδο, με το σύνολο σχεδόν των δημοτών, στα έγγραφα της αποτυπώνονται πολλές από τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. Κατά συνέπεια, όταν τα έγγραφα αυτά παύσουν να αποτελούν τρέχον αρχείο και μετατραπούν σε ιστορικό, είναι από τα πλέον πρόσφορα, λόγω της πολλαπλότητας των πληροφοριών που περιέχουν και μάλιστα σε επαναλαμβανόμενη μορφή, για να υποστηρίξουν μια ερμηνευτική απόπειρα που θα αποβλέπει σε μια συνολική και όχι αποσπασματική θεώρηση της κοινωνίας στην οποία εγγράφονται.

Η αναζήτηση, ωστόσο, συμπληρωματικών πληροφοριών δεν μπορούσε να είναι έξω από τους στόχους της ομάδας. Γι' αυτό καταγράψαμε υλικό που εντοπίσαμε σε ναούς, σε διάφορους φορείς, ιδιωτικούς και δημόσιους, κυρίως στο Υποθηκοφυλακείο Κέας.¹⁵ Κάποιες προφορικές συνεντεύξεις μάς επέτρεψαν να καταλάβουμε καλύτερα τη ζωή και τις διεκδικήσεις των εργατών στην Κόκκα και κυρίως στο εργοστάσιο, το σημαντικό ρόλο των Μικρασιατών προσφύγων, τα προβλήματα που προκάλεσε η ιταλική και γερμανική κατοχή του νησιού, και το πώς κάποιои ισχυροί γαιοκτήμονες εκμεταλλεύονταν ως δανειστές τους χωρικούς και πώς αντέδρασαν όταν ένας ανταγωνιστής τους άρχισε να δανείζει με πολύ μικρότερο τόκο.

Στις καθημερινές συζητήσεις ερχόταν το θέμα του τουρισμού και διερευνούσαμε αν αυτός αποτελεί τελικά την τέταρτη και με μεγαλύτερες συνέπειες πρόκληση. Μένει επίσης να μελετήσουμε συστηματικά, με τα τεκμήρια που διαθέτουμε, το μέγεθος της φυγής προς την Αθήνα και αλλού κυρίως κατά τις κρίσιμες για όλες τις Κυκλάδες δεκαετίες 1950 και 1960. Κατά μία μαρτυρία έφυγαν τότε από την Κέα 300 οικογένειες. Το 1977 η κοινότητα αριθμούσε 1200 μόνιμους κατοίκους, οι μισοί από τους οποίους ήταν πάνω από 45 ετών. Μείωση κατά 1500 άτομα μέσα σε 20 χρόνια, αφού στην απογραφή της 16 Οκτωβρίου 1940 η κοινότητα Κέας είχε 2758 κατοίκους. Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται ότι η Χώρα συγκέντρωνε τότε το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού της κοινότητας και ότι τα κτίσματα στους υπόλοιπους οικισμούς χρησιμοποιούνταν απλώς ως προσωρινές κατοικίες για τις αγροτικές δραστηριότητες:

15 Το πλούσιο υλικό του Υποθηκοφυλακείου χρησιμοποίησε συστηματικά ο Ελευθέριος Π. Αλεξάκης, «Διτοπική μεταγαμήλια εγκατάσταση και προίκα σε μια νησιωτική κοινότητα: Κέα Κυκλάδων», *Εθνολογία* 5 (1996-1997) 5-68.

Πίναξ αποτελεσμάτων απογραφής της Κοινότητας Κέας¹⁶

Αύξων αριθμός αυτοτελούς συνοικισμού	Αυτοτελείς συνοικισμοί-περίχωρα	Οικοδομαί	Οικογενειακά ή ομαδικά συμβιώσεις	Άτομα	Οικοτεχνία	Βιομηχανικά ή βιοτεχνικά καταστήματα	Εμπορικά καταστήματα
1	Κέα	769	681	2717	13	21	28
2	Ελληνικά	93	3	5*	-	1	1
3	Κάτω Μεριά	88	-	-	-	2	1
4	Πόλες	45	3	17	-	-	-
5	Πέρα Μεριά	86	3	9	-	-	-
6	Αγία Μαρίνα	49	1	1	-	-	-
7	Πίσσες	81	3	9	-	-	-
8	Καστριανή	54	-	-	-	-	-
9	Ναοί, παρεκκλήσια εξωκλήσια	95	-	-	-	-	-
Σύνολο		1360	694	2758	13	24	30

* Στις παρατηρήσεις: «Η πλειονότης των κατοικούντων, κατά το πλείστον μέρος του έτους εν ταις αγροκατοικίαις αυτών, παρευρέθησαν κατά την νύκτα της 15ης προς την 16ην Οκτωβρίου 1940 εις τας εν τη πόλει της Κέας οικίας των».

Ο τουρισμός συνέβαλε σταδιακά σε κάποια δημογραφική σταθεροποίηση, ακόμη και σε μικρή επιστροφή, και οπωσδήποτε είναι σήμερα ο σπουδαιότερος οικονομικός παράγοντας του νησιού, εμφανής περισσότερο στα παραλιακά κέντρα και λιγότερο στη Χώρα, όπου Τζιώτες που έχουν εγκατασταθεί στην Αττική διατηρούν με ζήλο τις αστικές ιδιοκτησίες τους.

16 ΔΑΚ, φάκ. 432β. Συνυπάρχει και πίνακας που κατανέμει τα παραπάνω στοιχεία σε 26 απογραφικά τμήματα. Δεν βρέθηκε κάτι αντίστοιχο για την κοινότητα Κορησίας. Το 1920 η κοινότητα Κέας είχε, σύμφωνα με την επίσημη απογραφή, πραγματικό πληθυσμό 3230 κατοίκους, και το 1928, μετά την άφιξη των προσφύγων, 4442. Για την κοινότητα Κορησίας οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 351 και 504.